

Oplysningstiden

Den historiske sammenhæng

Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evne til at bruge sin forstand uden en andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at bruge den uden en andens ledelse. Sapere aude! Hav mod til at bruge din egen forstand! er altså oplysningens valgsprog.

(Immanuel Kant: Hvad er oplysning, 1784)

Tilsyneladende er historien et pendul, der svinger frem og tilbage. I hvert fald virker det, som om historien bevæger sig i modsætninger, der ophæver hinanden. Efter en udadvendt og rationel periode, der er præget af trang til forandring og revolution, følger en indadvendt og følsom epoke, der fordyber sig i menneskets indre.

I renæssancen genoptager man antikkens forsøg på at forstå mennesket og naturen ud fra fornuften, så følger 1600-tallets barok, der er præget af overspændte og storladne følelser, mens rationalismen fra 1700-tallets første halvdel tager den forklarende og realiserende fornuft op igen. I sidste del af århundredet slår pendulet atter ud til følsomhedens side med en førromantisk strømning, som kaldes sentimentalismen.

Hvad betyder oplysning?

De fleste af de ord, vi benytter for erkendelse og viden, er afledt af ord, som vedrører synet. Lys er i Bibels første kapitel en metafor for liv, for kraft, for indsigt. Mørket derimod er forbundet med død, ondskab og uvidenhed. Når vi forstår noget, indser vi det, når vi forstår en helhed, etablerer vi et overblik, og når man har en bred videnshorisont, er man oplyst. Endelig formidler vi viden ved at oplyse andre, sådan at de ser tingene i et andet lys og får deres eget syn på verden. At have en bestemt holdning til noget betyder, at man selv har et bestemt synspunkt.

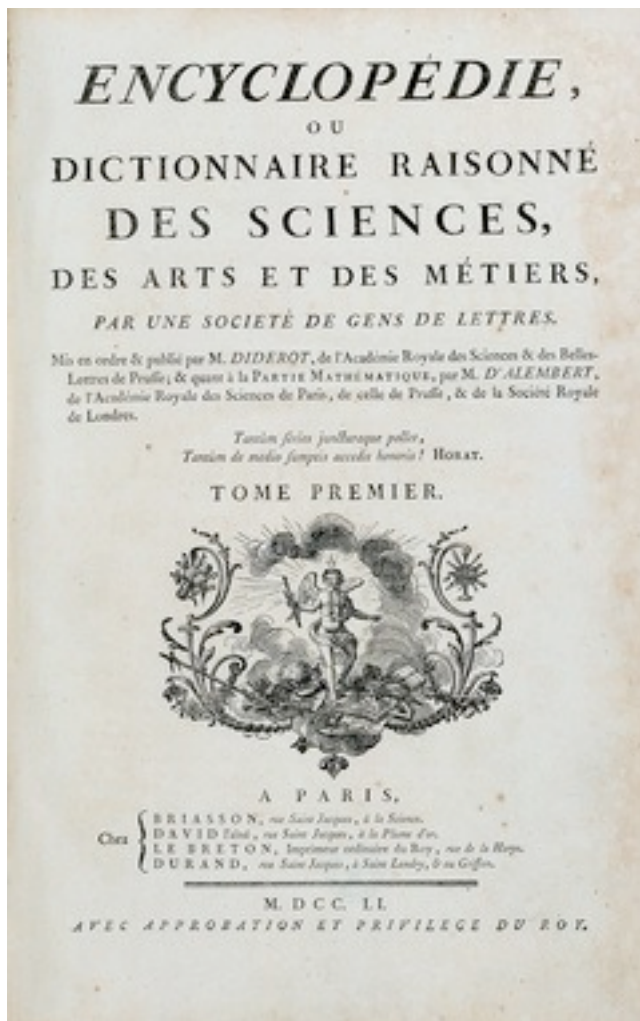
I ordet oplysning ligger der tre dimensioner. For det første forsøget på at samle og udbrede viden, for det andet selve det at være oplyst og have en bred almenviden om alle vidensområder, og for det tredje er det karakteristisk for 1700-tallets oplysning, at alt skal undergå en kritisk gennemlysning, en opløsende analyse, sådan at man kan se fordomsfrit på det fænomen, man undersøger. Man søger altså en naturlig forklaring, man vil se tingene i et forklaret lys. Endelig er oplysningen også en reaktion på den manipulation, som barokkens iscenesættelse bevidst sætter i spil.

Oplysningstænkernes ideer

1700-tallet er oplysningens århundrede, hvor filosoffer, forfattere og videnskabsmænd vil kaste lys over land. Det, der skal kastes lys over, er naturens love, samfundets opbygning og menneskets væsen. Oplysningstænkere forlanger begrundelse for samfundets institutioner og magtfordeling. De, der skal oplyses, er principielt alle. Oplysningstænkere vurderer ikke mennesker efter deres stand eller status, men ser alle som borgere med lige rettigheder. Med formuleringen af det borgerlige, myndige individ, som Kant omtaler i citatet, bliver mennesket en universel kategori, som man opstiller rettigheder for og henviser til.

Enkeltindividets frihed og religiøs tolerance er oplysningens grundlag, hævder Kant i artiklen om oplysning. Han mener, at han lever i en oplysningens tidsalder, men ikke i en oplyst. Med denne nuanceforskel markerer Kant, at menneskene endnu ikke har opnået et oplyst stadium. De lader sig desværre endnu lede af andre kræfter end deres egen fornuft. Det, der bremser og hæmmer mennesket i at være oplyst, er fordomme og ufrihed. Det nytter ikke at revolutionere verden, hvis de undertrykte tager deres fordomme med, for så flytter nissen med. Det drejer sig om at forandre verden ved at bruge sin egen forstand – og forstandens våben er argumenter og kritiske ræsonnementer.

Udbredelse af viden

Titelbladet til Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. 1751-65. Det Kongelige Bibliotek, København.
© Det Kongelige Bibliotek, København.

I oplysningstiden begynder man at forholde sig kritisk til overleveret viden. Den skal undergå en videnskabelig og logisk afprøvning. Ambitionen er at oplyse ethvert område af virkeligheden og kritisere overtro, fordomme og magtinstitutioner som enevælden og kirken. Oplysningsbestræbelserne går dels ud på at lade alting undergå en kritisk gennemlysning, dels på at sprede lyset gennem udbredelse af viden.

Det sker i Frankrig med det ambitiøse encyklopædi-projekt: Udgivelsen af et leksikon i 30 bind, der rummer al den viden, man har på samtlige vidensområder. Projektet bliver ledet af filosofen Denis Diderot og matematikeren Jean le Rond d'Alembert, og blandt skribenterne er tidens førende intellektuelle personligheder bl.a. François Voltaire og Jean-Jacques Rousseau. Det tager over tyve år, før værket i 1772 er fuldendt.

Danske diskussionsklubber

I Danmark kommer oplysningen til udtryk i dannelsen af en række klubber: Det kgl. danske Videnskabernes Selskab bliver dannet i 1742, Selskabet til de skønne og nyttige videnskabers forfremmelse (også kaldet det smagende selskab) i 1759 og Drejers klub i 1775. Hjerteret i Drejers klub er et stort bibliotek, der består af over 3000 bind. Der er åbent hver dag, og klubbens medlemmer kommer for at læse internationale tidsskrifter og aviser og studere klassiske værker og moderne skønlitteratur, men først og fremmest mødes de for at samtale og diskutere.

En del af klubbens liv er af selskabelig karakter. Klubben arrangerer koncerter, middage og fester, hvortil medlemmerne skriver lystige drikkeviser, der priser friheden. Sigtet med klubben er, at borgere på eget initiativ diskuterer kunst, æstetik og filosofi. At klubben har sine egne love og organiserer og finansierer sig selv, gør den til et uafhængigt forum for samfundsengagement og almendannelse. I København opstår der en række andre klubber af samme art. I slutningen af 1700-tallet bliver klubbernes krav om reformer af enevælden så truende, at deres virke begrænses.